

Elżbieta Zyzik

Mowa dzieci w wieku przedszkolnym i sposoby jej wspomagania

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 20,
113-135

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Mowa dzieci w wieku przedszkolnym i sposoby jej wspomagania

Kindergarten children's speech and the ways of supporting its development

*Cele edukacji językowej osiągniemy pod warunkiem,
że w naszych zachowaniach
będziemy równie autentyczni jak dzieci,
co jest sztuką trudną i niemałą.*

J. Porayski

Jednym z warunków aktywnego i twórczego uczestnictwa w życiu społecznym człowieka jest aktywność werbalna, której istota wyraża się w sprawnym posługiwaniu językiem. Jest to akt porozumiewania się językowo-słownego, akt w którym dzięki obopólnej znajomości tego samego języka osoba mówiąca przekazuje informacje, a słuchająca je odbiera [Kaczmarek 1982]. Mówienie i rozumienie są więc równoważnymi składnikami mowy – obok nadawcy konieczny jest odbiorca wypowiedzi, czyli słuchacz.

Język to społeczny, a zarazem naturalny system znaków dźwiękowych oraz reguł ich łączenia; język jest systemem, a więc charakteryzuje się strukturą wyznaczającą relacje między elementami systemu, czyli znakami językowymi; system ten jest wytworem określonej ludzkiej społeczności i stanowi element jej kultury; człowiek przyswaja go w procesie socjalizacji w celu porozumiewania [Aleksander 2003, s. 474].

E. Słodownik-Rycaj wyróżnia trzy najważniejsze funkcje języka:

- *reprezentatywną* – która charakteryzuje się zastępowaniem rzeczy i wskazywaniem na nie;
- *ekspansywną* – poprzez którą wyrażamy swoje uczucia;
- *impresywną lub społeczną* – pozwalającą na pobudzanie słuchacza do reakcji [E. Słodownik-Rycaj 2000, s. 11].

O tym, jakim ograniczeniom podlega osoba pozbawiona tych możliwości, przekonują opisane w literaturze przypadki skrajnej izolacji społecznej. Kształtowanie się psychiki człowieka odbywa się przede wszystkim poprzez mowę. Jej zaburzenia powodują poznawcze i społeczne konsekwencje.

Rola aktywności językowej jest szczególna i przemawiają za nią, zdaniem E. Słodownik-Rycaj, następujące argumenty:

- wzrost ilorazu inteligencji następuje pod wpływem zorganizowanej nauki mowy,
- język jako narzędzie myślenia ukierunkowuje przebieg procesów umysłowych,
- rola języka ważna jest w praktycznej realizacji działań,
- prawidłowy rozwój języka jest niezbędny dla sprawnej regulacji zachowań innej osoby,
- znaczenie mowy polega na tym, że dzięki niej człowiek może zdobywać doświadczenia i wiedzę bez konieczności bezpośredniego uczestniczenia w różnych sytuacjach,
- rodzaj kodu językowego w dużej mierze determinuje możliwości człowieka,
- braki w zakresie słownego funkcjonowania odbijają się niekorzystnie także w sferze emocjonalno-społecznej,
- nieprawidłowy przebieg interakcji dziecko – dziecko oraz dziecko – nauczyciel, uwarunkowany zaburzeniami w komunikowaniu się, wpływa na dysfunkcyjność sytuacji wychowawczej. [...] Skutkiem tego jest obniżona aktywność społeczna i duże ryzyko wystąpienia nieprzystosowania społecznego [Słodownik-Rycaj 2000, s. 11–14].

Prawidłowy przebieg aktu mowy wymaga umiejętności postawienia się w sytuacji słuchacza, określenia tego, co jest mu znane, a co niewiadome. Wymaga to zrozumienia, że sytuacja i wcześniejsze doświadczenia słuchacza są różne od własnych [Słodownik-Rycaj 1998].

Język mówiony jest naturalną i jedyną formą wypowiedzi małego dziecka, dlatego bardzo ważne jest, by potrafiło wyrażać precyzyjnie swoje myśli i uczucia. Aby było to możliwe, musi zdobyć różnorodne formy i środki językowe. Dotychczas ukazało się wiele prac, które prezentują badania nad językiem dziecka. E. Hurlock [1985, s. 305] odrzuciła pojmowanie mowy i języka jako synonimów. Jej zdaniem, język oznacza wszelkie środki komunikowania się (za pomocą myśli uczucia są kodowane symbolicznie tak, że mogą być przekazywane w sposób zrozumiały dla innych), mowa zaś jest formą języka, w której dla przekazania znaczeń używa się artykułowanych dźwięków lub słów.

Według H. Mystkowskiej [1970, s. 7] mowa to środek komunikacji między nadawcą a odbiorcą. Autorka w pojęciu mowy uwzględnia zwyczaje i normy językowe, gdyż rozwija się w warunkach współpracy z otoczeniem. Wyraża procesy umysłowe, emocjonalne, staje się środkiem ekspresji procesów psychicznego życia człowieka, a także odgrywa znaczącą rolę w kształtowaniu wyobraźni.

Pojęcie języka, według I. Kurcz, odnosi także do mowy i pisma. Określa ona język jako kod składający się ze znaków (liter) i ich kombinacji, czyli słów. Zdaniem autorki, istnieją różne sposoby rozumienia języka, jednak każdy z nich sprowadza się do określonego kodu [1982, s. 43].

Kolejną koncepcję przyswajania mowy przez dziecko opracował J. Piaget. W swych sądach, opartych na stadiach rozwojowych myślenia dziecka, dowodził, że mowa przechodzi takie same stadia i w zależności od nich kształtuje się obraz mowy. Dziecko, według tego autora, posługuje się mową egocentryczną, która jest pierwotną funkcją mowy aż do osiągnięcia przez nie wieku szkolnego. Mowa stanowi fundament późniejszej mowy uspołecznionej, której celem jest informowanie kogoś o czymś, wspólna wymiana przekazów werbalnych, czyli dyskusja [Karwowska-Struczyk 1982, s. 48].

J. Piaget dzieli mowę egocentryczną na właściwą (wypowiedzi pod nieobecność innych osób) oraz monologi zbiorowe (mówienie w obecności innych bez zainteresowania słuchaczem). Jest to mowa „o sobie” i „dla siebie”, nieposiadająca funkcji komunikatywnej, charakteryzująca się egocentryzmem myślenia.

Przeciwieństwem mowy egocentrycznej, zdaniem Piageta, jest mowa uspołeczniona, którą podzielił na następujące kategorie:

- a) informowanie przystosowane do sytuacji (komunikowanie o czymś i przekazywanie myśli),
- b) krytykowanie i drwiny,
- c) rozkazy, prośby i groźby,
- d) pytania i odpowiedzi [Przetacznikowa 1980, s. 463].

Przeciwnikiem koncepcji mowy egocentrycznej był L. S. Wygotski, który stwierdził, że pierwszą fazą jej rozwoju jest mowa uspołeczniona, komunikatywna [Karwowska-Struczyk 1982, s. 34]. Zdaniem tego autora, mowa najpierw służy porozumiewaniu się dorosłej osoby z dzieckiem, a dopiero po tym etapie staje się czynnością własną, najpierw zewnętrzną, potem wewnętrzną dziecka. L. S. Wygotski dowodził, że mowa egocentryczna to przeważnie rozmowa z wyimaginowanym słuchaczem. Dopiero w późniejszym okresie nabiera ona cech strukturalnych, które zbliżają ją do mowy wewnętrznej.

Kształtowanie się mowy dziecka jest procesem długotrwałym i formującym się na przestrzeni kilku lat. L. Kaczmarek wyodrębnia kilka okresów mowy u dziecka o harmonijnym rozwoju:

- **Okres melodii** (0–1 r.ż) – dziecko na przykre dla niego wrażenia takie jak ból, głód, zimno reaguje krzykiem, około 2–3 miesiąca życia zaczyna wytwarzać specyficzne dźwięki gardłowe i tylnojęzykowe. Etap ten nazywany jest głużeniem lub gruchaniem. Około 5–6 miesiąca życia głużenie przeraździ się w gaworzenie. Charakterystycznym dla tego okresu jest przetwarzanie wydawanych dźwięków przez siebie i przypadkowo usłyszanych, przez co następuje ćwiczenie narządu mowy i słuchu. Okres melodii kończy się pełną gotowością do naśladowania mowy dorosłych osób.
- **Okres wyrazu** (1–2 r.ż) – dziecko zaczyna wymawiać pojedyncze wyrazy, a następnie krótkie, proste zdania. Pod koniec tego okresu dziecko mimo niewielkiego zasobu słów potrafi porozumiewać się z dorosłymi i rówieśnikami.
- **Okres zdania** (2–3 r.ż) – w tym okresie w mowie dziecka wyłaniają się poszczególne kategorie gramatyczne, wzbogaca się język czynny i bierny, następuje znaczny przyrost ilościowy słów (od ok. 300 w wieku 2 lat do ok. 1000 w wieku 3 lat). Wypowiedzi słowne dziecka stają się bardziej zrozumiałe i zbliżają się do wzorca fonetycznego poszczególnych wyrazów. W wieku dwóch lat dziecko powinno wypowiadać w sposób poprawny proste słowa. W wieku trzech lat wypowiedzi powinny być dłuższe, złożone z co najmniej 2 do 5 wyrazów. W wypowiedziach dziecka nadal występują agramatyzmy przy bujnym rozwoju form fleksyjnych.
- **Okres swoistej mowy dziecięcej** (3–7 r.ż) – w tym czasie w dalszym ciągu następuje wzbogacanie zasobu słownictwa dzieci, nabywanie umiejętności budowania zdań złożonych oraz dalszy rozwój artykulacji. Mowa dzieci 4-letnich różni się pod względem dźwiękowym. Występuje na tym etapie jeszcze seplenie fizjologiczne (zamienianie głosek typu sz, ż, cz, dż na s, z, c, dz, lub ś, ź, ć, dź). Dzieci, coraz więcej rozumiejąc, odpowiadają na zadane pytania, coraz częściej same je zadają i wykonują polecenia innych. Ich wypowiedzi wykraczają poza aktualnie przeżywaną sytuację, potrafią mówić o przeżyciach ze swojej przeszłości i o tym, co jeszcze może ich spotkać. W wypowiedziach pojawia się jeszcze wiele form agramatycznych, lecz występuje już zaciekanie poprawnością językową. Mowa dziecka 5-letniego jest już zrozumiała. Zaczynają się ustalać głoski sz, ż, cz, dż – dzieci potrafią je powtórzyć w sposób poprawny, choć w mowie potocznej zdarzają się przekształcenia. W tym wieku powinna pojawić się również głoska r, która przysparza dziecku największy kłopotów podczas wymawiania. W tym okresie dziecko potrafi wyjaśnić znaczenie słów, opisać cechy przedmiotów i możliwości ich wykorzystania. W sposób stopniowy zanikają nieprawidłowości gramatyczne. Dziecko samo

dokonuje autokorekty swojej wypowiedzi i chętnie poprawia mowę innych. Dziecko 6-letnie winno mieć już opanowaną mowę, choć procesy rozwoju języka nadal trwają. Wypowiedzi dzieci wzbogacają się wraz ze zdobywaniem przez nich doświadczenia i poszerzenia wiedzy o nowe zjawiska z otaczającej go rzeczywistości [Kaczmarek 1977, s. 64–104].

Elementy różniące mowę sześciolatka od mowy dzieci młodszych a tym samym zbliżające do mowy dorosłych H. Mystkowska określa następująco:

- częste stosowanie mowy niezależnej,
- wzrost liczby zdań wielocłonowych,
- wzrost liczby składników zdań,
- wymawianie prawidłowo wszystkich dźwięków wyizolowanych [Mystkowska 1970, s. 34].

Na rozwój mowy dziecka duży wpływ ma jego stan fizyczny. Dziecko, które określane jest jako zdrowe, ma większy kontakt z otoczeniem. Jego naturalna ruchliwość, chęć działania i zabawy wpływa dodatnio na rozwój mowy i myślenia. Wszelkie zaburzenia w organizmie wywołują automatycznie zaburzenia w rozwoju mowy.

Jednym z poważnych zaburzeń opóźniających rozwój mowy dziecka są wszelkie nieprawidłowości w funkcjonowaniu narządów mowy. Dlatego należy jak najczęściej usprawniać krtań, wargi, dolną szczękę, język i podniebienie miękkie. Najczęstszymi wadami wymowy u dzieci w wieku przedszkolnym są: seplenie, szeplenie, wadliwa wymowa głoski k, g, r, bezdźwięczność, upraszczanie wyrazów, nierytmiczny oddech, wadliwe wymawianie głoski r, nieprawidłowy oddech, upraszczanie grup głoskowych lub zmiany brzmienia całego wyrazu.

W przypadku zauważenia choćby jednego z powyższych objawów należy rozpocząć ćwiczenia korygujące te wady. Trzeba jednak pamiętać, że ćwiczenia powinny być dla dziecka przyjemnością i należy realizować je w formie zabawy. W doborze ćwiczeń powinniśmy pamiętać, by nie były one zbyt trudne, gdyż mogą zniechęcić dziecko, ani zbyt łatwe, ponieważ staną się dla niego nużące. Czas trwania ćwiczeń powinien być dostosowany do wydolności i wieku dziecka. Należy je powtarzać kilka razy w ciągu dnia. Wszelkie ćwiczenia trzeba prowadzić w sposób systematyczny i wytrwały, gdyż tylko wówczas osiągnięte zostaną pożądane efekty.

Aby zapewnić dziecku prawidłowy stan mowy, konieczne jest również zaobserwowanie o właściwe funkcjonowanie jego narządu słuchu i aparatu mowy. Służyć temu mogą różnorodne ćwiczenia:

1. Ćwiczenia słuchowe:

- a) z wykorzystaniem bodźców niewerbalnych:
- rozpoznawanie dźwięków instrumentów,
 - rozpoznawanie dźwięków z otoczenia,
 - rozpoznawanie głosów zwierząt,
 - rozpoznawanie dźwięków niskich i wysokich,
 - różnicowanie rytmu,
- b) z wykorzystaniem dźwięków mowy, czyli kształtowanie słuchu fonematycznego, którego celem jest różnicowanie dźwięków mowy ludzkiej i ich utożsamianie:
- różnicowanie słyszalnych wyrazów przy pomocy obrazków,
 - różnicowanie głosek,
 - naśladowanie dźwięków, np. węża, muchy przy zastosowaniu opowiadania,
 - różnicowanie dźwięków następujących po sobie – układanie obrazków według występującej kolejności słyszanych dźwięków,
 - różnicowanie głosek w sylabach,
 - różnicowanie dźwięków mowy ze wspomaganiami umownych gestów dłoni, np. c, dz,
 - wymawianie przy zębach – ręka cofa się do przodu.

2. Ćwiczenia słuchu fonematycznego i melodii wypowiedzi:

- a) ćwiczenia określające czas trwania głoski:
- w zależności od długości trwania głoski wskazujemy ją na wcześniej wyciętym pasku krótkim lub długim, rysujemy linię długą bądź krótką itp.,
 - przedłużanie spółgłosek f, e, s, z, ś, ź, sz, ż, m, n w taki sposób, by nie wymawiać przy tym dodatkowo głoski y,
- b) ćwiczenia tempa wypowiedzi:
- wyklaskiwanie tempa wypowiedzi wolno – szybko,
 - wystukiwanie zdań na instrumencie,
 - wyklaskiwanie wyrazów – dzieląc je na sylaby z przedłużeniem samogłosek,
 - wystukiwanie zdań z wyraźnym wymawianiem głosek,
 - powtarzanie zdań z jednoczesnym wyklaskiwaniem ich w dłonie,
 - ćwiczenia czynności mówienia w takt wykonywanych ruchów – powolny, szybki chód,
- c) ćwiczenia akcentu wypowiedzi:
- uderzanie w bębenek, wyklaskiwanie, głośniejsze wypowiedzi, układanie modelu wyrazu z wyraźnym zaznaczeniem akcentowanej sylaby,

- d) ćwiczenia intonacji wypowiedzi:
- różnicowanie zdań oznajmujących i pytających,
 - wymawianie zdań i układanie ich modelu z klocków w zależności od linii intonacji wypowiedzi.
- 3. Ćwiczenia rozumienia wypowiedzi:**
- nazywanie przedmiotów i rozpoznawanie ich,
 - nazywanie ilustracji, przemieszanie obrazków i układanie ich we właściwej kolejności,
 - zapamiętywanie nazw kolorów, segregowanie klocków według kolorów, wyróżnianie klocków o tej samej barwie itp.
- 4. Ćwiczenia rozwijające słownictwo dzieci:**
- sprzyjają temu każde okazje podczas wykonywania czynności samoobsługowych, w czasie zabaw, swobodnych rozmów itp.
- 5. Ćwiczenia w budowaniu zdań i dłuższych wypowiedzi:**
- do tego rodzaju ćwiczeń wykorzystujemy bezpośredni kontakt z dzieckiem, pytając je co widziało, co robiło, gdy wypowiedzi są nieporadne, nielogiczne, a zdania niedokończone, próbujemy pomóc dziecku, budując z nim proste i krótkie zdania.
- 6. Ćwiczenia oddechowe:**
- zwracanie uwagi na oddychanie nosem przy zamkniętych ustach,
 - zatrzymywanie wdechu i wypuszczanie powietrza nosem,
 - wyrabianie oddechu przeponowego,
 - wyrabianie umiejętności szybkiego wdechu i wydłużanie fazy wydechu,
 - mówienie na wydechu,
 - dostosowanie długości wydechu do czasu trwania wypowiedzi,
 - wyrabianie umiejętności zsynchronizowania pauz oddechowych z treścią wypowiedzi.
- 7. Ćwiczenia głosowe, mające na celu uzyskanie efektu dźwiękowego w jamie ustnej:**
- śpiewanie krótkich, pojedynczych głosek,
 - śpiewanie głosek, przedłużając je w czasie.
- 8. Ćwiczenia aparatu artykulacyjnego:**
- usprawnianie warg, języka, żuchwy, podniebienia miękkiego poprzez różnorodne ćwiczenia typu: unoszenie języka do podniebienia twardego, unoszenie języka za górne zęby, nadymanie policzków, masaż warg zębami, wysuwanie języka w kierunku nosa, za brodę, kaszel z językiem wysuniętym z ust, cofanie i wysuwanie żuchwy itp.

Wypowiedzi i ich rozumienie zależne jest od zasobu słownictwa, jakie dziecko posiada. Zasób ten wzrasta wraz z wiekiem i wówczas język czynny zaczyna górować nad językiem biernym. Z tym wiąże się również postęp w rozwoju procesów poznawczych oraz wzrost doświadczeń dziecka.

Często zdarza się tak, że dziecko, mimo znajomości słów, ma problemy z gramatycznym ich uporządkowaniem w swoich wypowiedziach, prawidłowo buduje zdania pod względem leksykalnym i gramatycznym, ale zastępuje niektóre dźwięki mowy innymi głoskami bądź zniekształca je.

W procesie kształtowania mowy dziecka ważne jest zwrócenie uwagi na poszczególne składniki aktu mowy, takie jak: mówienie, rozumienie, język, tekst oraz prawidłowy przebieg komunikowania się. Dlatego też praca nad rozwojem mowy nabiera szczególnego znaczenia w okresie wzrastania dzieci. Wszelkie zaniedbania w tym okresie mogą mieć negatywne i często nieodwracalne skutki. Wówczas dziecko popełnia błędy językowe, ma ubogi zasób słownictwa i co się z tym wiąże struktur gramatycznych, źle funkcjonuje poznawczo, a co najważniejsze ma trudności w nauce.

Wcześniejsze badania dowodzą, że istnieje związek pomiędzy występowaniem trudności w nauce czytania i pisanie a funkcjonowaniem językowym oraz metajęzykowym. Dzieci z dysleksją rozwojową mają liczne zaburzenia językowe dotyczące poziomu fonologicznego, morfologicznego, syntaktycznego i semantycznego [Borkowska, Tarkowski 1990]. Braki te dotyczą nie tylko wiedzy o języku, ale również umiejętności wykorzystywania i przetwarzania informacji językowych. Stymulując systematycznie język dzieci już od najwcześniejszych lat, możemy zapobiec trudnościom w nauce i zapewnić im osiągnięcie sukcesów w szkole.

Praca nauczyciela w zakresie rozwijania języka i mowy dziecka, zmierza przede wszystkim do rozwijania dwóch kompetencji: językowej i komunikacyjnej.

Kompetencja językowa to umiejętność posługiwania się językiem zgodnie z przyjętymi regułami. Na etapie wieku przedszkolnego dziecka sprowadza się do używania słów zgodnie z podstawowymi regułami morfologicznymi, tj. budowy i odmiany wyrazów, proponowanego wypowiedzania słów oraz umiejętności rozumienia, co inni do nich mówią.

Pracę nad kompetencją językową dzieci realizować możemy poprzez:

- *rozwijanie wymowy* dzieci, prowadząc z nimi różnorodne ćwiczenia oddechowe, ćwiczenia doskonalące aparat artykulacyjny (język, wargi, mięśnie twarzy), ćwiczenia fonacyjne, czyli głośne i ciche mówienie oraz śpiewanie;

- *rozwijanie słownika* dziecka poprzez poznawanie słów i ich znaczeń w relacjach:
 - a) z innymi słowami (nazwy przedmiotów, osób, zjawisk, czynności itp.),
 - b) poznanie słów o znaczeniu przeciwstawnym (np. duży – mały),
 - c) poznawanie słów pozostających w relacjach nadrzędności – podrzędności (np. tulipan – kwiat),
 - d) poznawanie słów, które są używane do określonych przedmiotów (np. zamek jako budowla, zamek u drzwi),
 - e) poznawanie wyrazów, które mają znaczenie metaforyczne (np. chudy jak patyk, gruby jak beczka),
 - f) poznanie wyrazów, które są bliskoznaczne (np. mały – maleńki).
- *kształtowanie poprawności gramatycznej* wypowiedzi dzieci poprzez używanie odpowiednich form gramatycznych wyrazów, nabywanie umiejętności łączenia wyrazów w wypowiedzi oraz rozwijanie zdania prostego.

Kompetencja komunikacyjna to teoretyczna i praktyczna gotowość oraz zdolność do pełnienia ról nadawcy i odbiorcy różnorodnych treściowo, formalnie i funkcjonalnie komunikatów, transmitowanych i przyjmowanych w rozmaitych sytuacjach, determinowanych typem kontaktu pomiędzy partnerami, stosunkiem, okolicznościami zewnętrznymi. Im większa zdolność widzenia owych czynników-modyfikatorów zachowania się językowego danej jednostki, tym szerszy zakres i większa pojemność owej kompetencji, większa szansa jej posiadacza na skuteczne, uwieńczone powodzeniem uczestnictwo, zarówno w przekazywaniu, jak i w przyjmowaniu informacji [Kowalikowa 1997].

Kolejnym poziomem kompetencji komunikacyjnej jest poziom kodu językowego czy też wariantu mówienia. W ramach tego samego języka występują społecznie i kulturowo uwarunkowane odmiany i warianty użycia języka.

Warunkiem udanej komunikacji jest wzajemne dostosowanie się partnerów do siebie, a w wypadku nauczyciela – odbiór wrażeń z pozycji dziecka. Bycie kompetentnym komunikacyjnie zakłada posiadanie pewnego doświadczenia społecznego, które pozwala na umiejętne kierowanie organizowaniem wypowiedzi dzieci w stosunku do zmiennych sytuacyjnych [Mnich 1999]. Dziecko uczy się partnerstwa komunikacyjnego, staje się podmiotem świadomym i odpowiedzialnym, wybierającym środki i przewidującym skutki własnych zachowań. Należy dostarczyć dziecku odpowiednich bodźców, wywołujących tym samym chęć do mówienia, a także zadbać o należyte wyposażenie dziecka w środki wyrazu językowego, niezbędne do wyrażania przeżytych treści.

Z. Klemensiewicz wymienia trzy warunki, które należy spełnić, aby uzyskać wypowiedź dziecka:

- dziecko powinno posiadać zasób myśli, uczuć, pragnień i przeżyć,
- powinno posiadać chęć wypowiedzenia się, chęć powiadomienia o własnych przeżyciach,
- powinno posiadać zasób środków językowych, w których by się te elementy przeżyciowe mogły ukształtować i wyrazić [Klemensiewicz 1952].

Nauczyciel, który rozwija kompetencje językowe dzieci, powinien pracować z nimi w sposób systematyczny, skupiając się na takich zdolnościach, jak:

- a) **zdolności socjolingwistyczne**, które dzieci opanowują najwcześniej i wiążą się z poznaniem przez dzieci zwyczajów i norm, jakie panują w danej grupie społecznej. Wiążą się one z umiejętnością posługiwania się tytułami, stosowaniem właściwych zwrotów językowych i zachowań pozawerbalnych w sytuacji witania się z kimś, pożegnania, podziękowania za pomoc itp.;
- b) **zdolności interakcyjne**, które przejawiają się w umiejętności:
 - stosowaniu reguł używania języka podczas nawiązywania dialogu, podtrzymywaniu i kończeniu rozmowy,
 - uzasadnianiu swoich sądów,
 - zaznaczania swojego zdania podczas rozmowy,
 - właściwym zachowaniu się podczas rozmowy (uważne słuchanie rozmówcy, niewtrącanie się w zdanie rozmówcy, zachowanie właściwej odległości od rozmówcy);
- c) **zdolności funkcjonalne**, przejawiające się w umiejętności używania języka w następujących funkcjach:
 - *funkcja informacyjna*, która wyraża się w dostosowaniu informacji do słuchacza, jakim może być kolega, osoba starsza i sytuacji, w której jest dziecko, np. wizyta u lekarza, zabawa z rówieśnikiem; dziecko, które uzyskało tę zdolność, potrafi właściwie zachować się w tych sytuacjach oraz umiejętnie precyzować i wyrażać swoje myśli;
 - *funkcja regulacyjna-kontrolująca język*, pozwalająca na kontrolowanie za pomocą własnych działań oraz zachowania innych osób;
 - *funkcja heurystyczna*, wiążąca się ze zdolnością do precyzyjnego, jasnego, zrozumiałego zadawania pytań oraz właściwego używania zaimeków pytających;
 - *funkcja ekspresyjna*, która wyraża się w zdolności do wyrażania własnych emocji (pozytywnych i negatywnych), a także innych osób za pomocą języka.

Wiek przedszkolny to taki okres w życiu dziecka, który charakteryzuje się ogromną dynamiką rozwoju mowy. Fakt ten stawia przed nauczycielami przed-

szkoła ważne zadanie sprawienia, by umiejętność komunikowania się pozwoliła dzieciom określić swe miejsce w społeczności i prawidłowo w nim funkcjonować.

W procesie nabywania przez dziecko kompetencji językowych nauczyciel powinien kierować się następującymi wskazówkami:

- traktować dzieci jako partnerów w procesie komunikacji,
- angażować się w wielką liczbę interakcji „twarzą w twarz”,
- dostosowywać zadania do bieżących możliwości dziecka,
- wychodzić od tematu, na którym skupia się dziecko,
- unikać zachowań nakazowych [Schaffer 1995, s. 183].

Zdaniem G. Krasowicz-Kupis ważne jest:

- zwracanie uwagi na rozwój językowy dziecka (i to nie tylko artykulacyjny),
- przywiązywanie dużej wagi do ćwiczeń językowych (nie na fonemach, lecz sylabach i elementach śródsylabowych),
- niewprowadzanie zbyt wczesnie analizy fonemowej oraz metody analitycznej w nauczaniu czytania,
- wzmacnianie i inspirowanie spontanicznych zabaw językowych,
- w uzasadnionych przypadkach otaczanie dzieci opieką logopedyczną,
- propagowanie wczesnego i systematycznego kontaktu z książką (dostarczanie książek, wspólne przewracanie kartek, recytowanie wierszy, omawianie obrazków, głośne czytanie, nauka samodzielnego czytania, nawiązanie kontaktu z biblioteką, wybieranie odpowiednich książek, ustalanie kryteriów wartościowania książek, kompletowanie własnej biblioteczki),
- indywidualizowanie metod nauczania w zależności od preferowanego stylu czytania [Krasowicz-Kupis 2005, s. 241].

Wskazówki dla nauczyciela w odniesieniu do komunikacji niewerbalnej zaproponowała też M. Grochowalska [2002, s. 137–138]. W swych rozważaniach zwróciła uwagę na:

- zapewnienie dzieciom czasu na zabawy swobodne, sprzyjające rozwojowi indywidualnych sposobów komunikowania się,
- częste organizowanie zabaw ruchowych służących rozumieniu komunikatywności ruchów,
- prezentowanie w formie zabaw różnorodnych sposobów komunikowania przeżyć, uczuć, wiadomości,
- odpowiadanie na dziecięce gesty – komunikaty,
- organizowanie pracy w małych grupach, sprzyjającej komunikacji, wykorzystującej wszelkie kanały przekazu informacji,
- zwracanie uwagi na znaczenie wyglądu postaci i komunikatów przez nią nadawanych,

- organizowanie zajęć służących poznawaniu ról nadawcy i odbiorcy oraz doboru środków komunikacyjnych w zależności od funkcji wypowiedzi.

Kompetencje językowe dziecka kończącego pierwszy etap edukacji, jakim jest wychowanie przedszkolne, określa „Podstawa programowa wychowania przedszkolnego”. W toku całej czteroletniej pracy nauczyciel przedszkola winien osiągnąć u dziecka następujący zakres kompetencji:

Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli, oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz innych form wychowania przedszkolnego	
Nazwa obszaru edukacyjnego	Zakres kompetencji dziecka
Wspomaganie rozwoju mowy dzieci	<ol style="list-style-type: none"> 1. Zwraca się bezpośrednio do rozmówcy, stara się mówić poprawnie pod względem artykulacyjnym, gramatycznym, fleksyjnym i składniowym; 2. Mówi płynnie, niezbyt głośno, dostosowując ton głosu do sytuacji; 3. Uważnie słucha, pyta o niezrozumiałe fakty i formułuje dłuższe wypowiedzi o ważnych sprawach; 4. W zrozumiały sposób mówi swoich potrzebach i decyzjach.

Źródło: Dz.U. z dn. 15.01.2009, nr 4, poz. 17, zał. nr 1.

„Podstawa programowa wychowania przedszkolnego” ma swoje odzwierciedlenie w programach wychowania przedszkolnego. W poniższej tabeli zaprezentowano materiał edukacyjny dotyczący obszaru wspomaganie rozwoju mowy dzieci opracowany przez J. Pytlarczyk [2009, s. 26–27].

Zakres treści	Zamierzone osiągnięcia dzieci		
	poziom I	poziom II	poziom III
Poprawność artykulacyjna	<ul style="list-style-type: none"> • Różnicuje i powtarza dźwięki, • poprawnie dobiera obrazek do usłyszanego wyrazu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Wybiera odpowiedni obrazek lub wykonuje polecenie odpowiednio do usłyszanego wypowiedzi. 	

Zakres treści	Zamierzone osiągnięcia dzieci		
	poziom I	poziom II	poziom III
Technika żywego słowa	<ul style="list-style-type: none"> • Operuje natężeniem głosu, • dysponuje długością trwania dźwięku, • posługuje się różnym natężeniem mowy: szept, mowa cicha i głośna, • stosuje onomatopeje. 	<ul style="list-style-type: none"> • Poprawnie gospodaruje oddechem podczas wypowiedzi, • stosuje różne tempo wypowiedzi, • przekazuje głosem emocje, • nadaje wypowiedzi charakter oznajmiania, pytania, rozkazu, • rytmizuje wypowiedzi. 	
Poprawność gramatyczna	<ul style="list-style-type: none"> • Wypowiada nazwy z najbliższego otoczenia, • opisuje obrazki, przedmioty, osoby, • opisuje swoją działalność zdaniami pojedynczymi, • używa w mowie odmiennych części mowy: rzeczowniki, przymiotniki, zaimki, • stosuje koniugację czasowników w mowie, czas teraźniejszy, tryb orzekający, • używa przyimków: przed, nad, pod za, • sprawnie stosuje koniugację czasowników, tryb rozkazujący. 	<ul style="list-style-type: none"> • Opisuje historyjki zdaniami pojedynczymi i złożonymi, • poprawnie używa w mowie odmiennych części mowy: rzeczowników i przymiotników, • poprawnie stosuje koniugację czasowników w mowie, czas teraźniejszy, przeszły i przyszły, • używa przyimków: naprzeciw, między, obok, po, • poprawnie używa liczebników porządkowych i wyrazów szeregujących: „następny”, „poprzedni”, • poprawnie używa w mowie spójników łącznych: i, albo, oraz, dlatego, więc, 	<ul style="list-style-type: none"> • Poprawnie używa przysłówków nieokreślonych: nigdy, gdzieś, • poprawnie używa w mowie innych przysłówków, poprawnie używa w mowie spójników przeciwnych a, ale, lecz, przecież oraz podrzędnych: kiedy, żeby, ale, • stosuje partykuły wskazujące podobieństwa (może, na pewno), a także wyrażające wolę (niech).

Zakres treści	Zamierzone osiągnięcia dzieci		
	poziom I	poziom II	poziom III
Poprawność gramatyczna cd.		<ul style="list-style-type: none"> • poprawnie używa zaimków: ten, tamten, tamta, mój, twój, jego, jej, • poprawnie używa przysłówków wskazujących: tutaj, ten, teraz; pytających: gdzie, skąd, dokąd, kiedy i nieokreślonych: nigdy, gdzieś, • stosuje partykuły do tworzenia pytań – czy i przeczeń – nie. 	
Zasób słownictwa	<ul style="list-style-type: none"> • Nazywa przedmioty codziennego użytku i urządzenia gospodarstwa domowego, • nazywa różne materiały, takie jak papier, drewno, • nazywa podstawowe czynności ludzi i zwierząt, • nazywa zwierzęta domowe i gospodarstwa wiejskiego, • nazywa popularne owoce i warzywa, • nazywa podstawowe środki lokomocji, • nazywa podstawowe kolory. 	<ul style="list-style-type: none"> • Nazywa popularne przedmioty oraz spotykane w otoczeniu maszyny i urządzenia, • nazywa różne materiały, takie jak papier, drewno, plastik, tkaniny, metale, szkło, • stosuje określenia opisujące właściwości oraz cechy ludzi, przedmiotów i zjawisk atmosferycznych, • nazywa znane rośliny i zwierzęta oraz środowisko przyrodnicze, • nazywa popularne zawody, • nazywa kolory pochodne i kształty, • stosuje podstawowe określenia dotyczące sposobu (jak?) i miejsca (gdzie?). 	<ul style="list-style-type: none"> • Stosuje określenia dotyczące czasu (kiedy?), • nazywa egzotyczne owoce i warzywa.

Rozwijanie sprawności językowych dziecka łączy się nierozdzielnie z kształtowaniem logicznego myślenia, wyobraźni, pamięci, uwagi oraz spostrzegania. W swej pracy nauczyciele muszą stosować różnorodne metody i formy pracy, które będą dostosowane do możliwości rozwojowych dzieci. Ważne jest organizowanie sytuacji edukacyjnych, które aktywizują dzieci, zachęcają do swobodnych wypowiedzi, wyrażania własnych myśli, komunikatywnej mowy.

Najważniejszym zadaniem jest wyrobienie u dzieci właściwej motywacji do doskonalenia swego języka. Tę motywację można osiągnąć poprzez rozbudzanie ich emocji, które wyzwolą chęć działania. Tu przypisuje się dużą rolę **rozmowom**, w których nawiązujemy do doświadczeń dzieci, obserwacji zjawisk oraz skojarzeń. Zazwyczaj w ich wypowiedziach zauważyć można „burzę emocji”; reagują spontanicznie, w sposób głośny. Nauczyciel winien tu zwracać uwagę nie tylko na wyrazistość mówienia czy poprawne artykułowanie głosek, ale również na słownictwo, poprawność tworzenia zdań z zastosowaniem właściwych form gramatycznych, a także na spójność wypowiedzi. Podczas rozmowy z dziećmi mamy możliwość uściślenia i wzbogacania ich wiadomości o życiu społecznym, przyrodzie i technice. Chcąc z pożytkiem dla dziecka realizować ten rodzaj zajęć, musimy pamiętać, że rozmowa jest jednym z najtrudniejszych zajęć i nie może być nadużywana.

Nauczyciel powinien nawiązywać rozmowy z dziećmi przy każdej nadarzącej się okazji, w sposób spontaniczny oraz zaaranżowany. Umiejętności prowadzenia rozmowy można kształtować przez:

- przysłuchiwanie się dialogom, jakie prezentuje nauczyciel podczas wystawiania teatrzyku kukielkowego, opowiadania, a także w rozmowie nauczyciela z inną, dorosłą osobą;
- przyjmowania właściwej pozycji ciała w trakcie rozmowy, co wiąże się z właściwą odległością od rozmówcy, patrzeniem się na rozmówcę oraz modyfikowaniem zachowania w zależności, kto jest partnerem w rozmowie;
- uważne słuchanie rozmówcy, podtrzymywanie rozmowy, właściwe wyjaśnianie, zadawanie pytań, argumentowanie, udzielanie odpowiedzi itp.;
- używanie trafnych zwrotów podczas rozpoczynania i kończenia rozmowy oraz tych, które służą właściwej argumentacji i przekonywaniu;
- próby umiejętnego prowadzenia rozmowy w zabawach dowolnych, w inscenizacjach samodzielnie aranżowanych z wykorzystaniem środków pozawerbalnych, takich jak właściwe gesty i miny.

Nauczyciel powinien też dążyć do rozwijania umiejętności **śluchania** różnorodnych utworów literackich, takich jak: bajki, baśnie, legendy oraz poezja. Teksty te powinien przekazywać przy użyciu standardowej, powszechnie stosowanej odmiany języka, a także przez wprowadzanie wyrażen z innych odmian, jak gwara, archaizmy, język różnych zawodów. W trakcie słuchania utworów dzieci zaznajamiają się bowiem z nazwami różnych gatunków literackich, z tytułami utworów oraz nazwiskami ich autorów. Ten rodzaj zajęć pozwala dzieciom wykryć relacje między bohaterami utworów, miejsce, czas akcji oraz zwrócić uwagę na zwroty używane na początku i zakończenie utworu. Słuchanie opowiadań może być dla nich inspiracją do tworzenia własnych opowiadań, wymyślenia historii wybranego bohatera, która mogła się zdarzyć w określonym czasie i miejscu. Dzieci, zainspirowane opowiadaniem, przekazują często treść utworu swym rodzicom, rodzeństwu i rówieśnikom.

Wykorzystując taką formę zajęć, jak opowiadanie, możemy wspomagać rozwój systemu leksykalnego i gramatycznego dzieci poprzez różnego rodzaju ćwiczenia, a mianowicie przez:

- *tworzenie wspólnego opowiadania* – nauczyciel zaczyna opowiadanie, a dzieci tworzą dalszą jego historię;
- *przygotowanie obrazków z postaciami bohaterów utworu* – dzieci losują obrazki i mają za zadanie stworzyć własną historię losów wybranej postaci;
- *tworzenie książeczek tematycznych* – dzieci zbierają różnorodne ilustracje z czasopism i tworzą książeczki typu Wielkanoc, ferie zimowe, olimpiada sportowa i opowiadają o swych utworzonych książeczkach;
- *tworzenie książeczek kucharskich* – dzieci opowiadają, w jaki sposób można przyrządzić potrawy z ich książeczek kucharskiej;
- *wspólne tworzenie kroniki grupy przedszkolnej* – dzieci tworzą rysunki dotyczące wydarzeń z życia ich grupy i opowiadają o nich.

Ćwiczeń można tworzyć bardzo wiele, ale ważne jest, by spotkały się one z zainteresowaniem dzieci. Pamiętać musimy o tym, że to one mają być ich twórcami.

Bardzo ważną formą, dzięki której rozwijamy mowę komunikatywną dzieci, jest **zabawa**, zazwyczaj zespołowa, podejmowana w sposób spontaniczny. Podczas jej trwania dzieci prowadzą ze sobą rozmowę, posługują się zdaniami, łączą wyrazy w dłuższe wypowiedzi, stawiają pytania, snują domysły i przypuszczenia. W zabawie dzieci aktywizują swoje procesy myślowe, planują zabawę, tworzą własne historie. Próbują także ocenić własne wytwory, porównują wygląd przedmiotów, ustosunkowują się do nich.

Różnorodne zabawy są bardzo ważnym i cennym środkiem rozwijającym mowę dzieci. Warto tu podkreślić rolę nauczyciela, który powinien inspirować takie zabawy i bacznie obserwować ich przebieg. Wszystkie rodzaje zabaw, tj. tematyczne, konstrukcyjne, dydaktyczne i ruchowe, stwarzają wiele okazji do mówienia, rozwiązywania różnorodnych zadań, przetwarzania, udzielania odpowiedzi itp. [Mnich 1992].

Kolejną formą pracy z dziećmi, sprzyjającą rozwijaniu ich mowy komunikatywnej, jest **praca z ilustracją**, która może stać się bodźcem do zainteresowania tekstem w książce. Dzieci na jej podstawie opowiadają treść książki, wzbogacają ją we własne pomysły, pytają o treści niezrozumiałe w książce i tym samym wzbogacają swój słownik. Nauczyciel, znając wartość ilustracji w książce, powinien zachęcać i stwarzać takie sytuacje, by dzieci oglądały książeczki i wypowiadały się na ich temat. Nauczyciel może inspirować wypowiedzi dzieci m.in.:

- dając im książki, zawierające ilustracje nawiązujące do ich aktualnych przeżyć,
- stawiając pytania, zachęcając je w ten sposób do wypowiedzi,
- przygotowując po kilka egzemplarzy tej samej książki, co zachęci je do porównywania, poszukiwania takich samych ilustracji,
- zachęcając do opowiadania fragmentu wybranej książki, którą wcześniej poznały,
- inspirować do przedstawienia losów bohaterów, itp. [Dudzińska 1977, s. 191].

W rozwijaniu umiejętności komunikacyjnych dziecka dużą rolę może odegrać **praca z obrazkiem**. Istnieje wiele rodzajów zabaw wspierających tę właśnie formę:

- opowiadanie o dwóch, trzech obrazkach i odgadywanie, o którym z nich jest mowa,
- wyszukiwanie na obrazkach różnic i nieprawidłowości,
- nadawanie imion postaciom, które występują na obrazkach,
- próba nadawania tytułów obrazkom,
- określanie nastroju obrazka, przeżyć postaci występującej na nim,
- odtwarzanie z pamięci szczegółów na obrazku po zasłonięciu jego fragmentów lub całości – w zależności od inwencji dzieci i nauczyciela [Dudzińska 1977, s. 191].

Rozwijaniu mowy służyć mogą również **inscenizacje treści znanych utworów literatury dziecięcej**. Ten rodzaj zajęć ma ponadto dużą wartość wychowawczą. Najbardziej istotnymi walorami inscenizacji są:

- lepsze przeżycie, zrozumienie i zapamiętanie treści książki dzięki powiązaniu różnorodnej ekspresji twórczej, muzycznej, słownej, ruchowej i plastycznej,
- nabywanie umiejętności analizowania treści utworu, czyli wyodrębniania poszczególnych scen, charakteryzowania bohaterów, określania miejsc akcji, nastroju itp.,
- wzbogacanie czynnego słownika dzieci poprzez powtarzanie wyrazów, zwrotów i fragmentów wierszy, opowiadań,
- kształcenie wyrazistej mowy w toku naśladowania odtwarzanych postaci (ludzi, zwierząt), ich mowy, stanów uczuciowych, takich jak radość, smutek, przerażenie itp.,
- rozwijanie pamięci logicznej i wyobraźni twórczej,
- uzyskiwanie wzorów do samodzielnej zabawy [Dudzińska 1977, s. 193].

Dzieci, które biorą udział w inscenizacji utworów, starają się przedstawić ją jak najlepiej nie tylko pod względem treści, ale również intonacji, wyrazistości wypowiedzi, a także przekazywania charakteru postaci, którą odgrywają.

Historyjki obrazkowe, jako kolejna forma pracy z dziećmi, są niezastąpione w rozwijaniu ich myślenia przyczynowo-skutkowego. Nauczyciel ma tu szeroki wachlarz działań z dziećmi, do których można zaliczyć:

- układanie obrazków według kolejności zdarzeń,
- eksponowanie tylko jednego obrazka historyjki, by dzieci same poddawały pomysły co mogło się zdarzyć,
- rysowanie zespołowo lub indywidualnie własnych historyjek obrazkowych,
- poszukiwanie innych zakończeń historyjki itp. [Dudzińska 1977, s. 193].

Ważne jest, by w tej formie pracy z dziećmi nauczyciel stosował zasadę stopniowania trudności, która dotyczy liczby obrazków, jakości ich treści, sposobu jej zastosowania. Dobór historyjek powinien być zgodny z zainteresowaniami dzieci i dotyczyć środowiska, z którym one się bezpośrednio stykają. Historyjki obrazkowe wymuszają na dzieciach wykonywanie różnych operacji myślowych. Aby dziecko prawidłowo ułożyło obrazki w historyjce, powinno dobrze zrozumieć jej treść, zauważyć różnice i podobieństwa między nimi, a co najważniejsze, musi wykryć zależności, a więc zrozumieć przyczyny i skutki sytuacji przedstawionej na obrazkach.

Prawidłowa wymowa dzieci ściśle wiąże się z ich rozwojem umysłowym. Dziecko, które w swej wymowie popełnia liczne błędy językowe, jest narażone na różnego rodzaju zahamowania wynikające z faktu utrudnionego kontaktu

z otoczeniem. Niezrozumiała dla innych wypowiedź bardzo często izoluje dziecko od rówieśników, wywołuje niechęć do wspólnej zabawy, nieufność wobec innych, a niekiedy i złość.

Rozwój językowy dzieci w wieku przedszkolnym jest szczególnie ważny. Dzieci w tym wieku wyjątkowo łatwo przyjmują bodźce, a więc szybko się uczą nowych rzeczy i szybko mogą wyrównywać ewentualne braki. Otrzymywane w tym okresie impulsy językowe odciskają się na zachowaniu językowym w przyszłości. Rozwój językowy dziecka kończącego przedszkole powinien być na elementarnym etapie zakończony.

Przy stanie obecnej wiedzy nie kwestionuje się twierdzenia, że rozwój mowy zależy nie tylko od dojrzewania struktur mózgowych, ale warunkiem jest kontakt z człowiekiem mówiącym tym samym językiem. Ważny jest zatem kontakt z osobą dorosłą, która wzmacnia aktywność werbalną i poznawczą dziecka. Taką osobą z pewnością jest nauczyciel przedszkola. Praca dydaktyczno-wychowawcza z dziećmi w wieku przedszkolnym opiera się głównie na żywym słowie, które stanowi podstawowe narzędzie pracy każdego nauczyciela i wychowawcy. Troską nauczyciela powinno być stałe podnoszenie zarówno własnej kultury mówienia, jak i kształtowanie jej wśród dzieci. Wychowawca w przedszkolu powinien pamiętać, że jest on wzorem językowym dla dzieci [Czapiga 1988, s. 83]. Obowiązuje go więc posługiwanie się piękną polszczyzną, gdyż: „[...] kulturalna, staranna mowa wychowawców przedszkolnych [...] ułatwia pojmowanie treści, zachęca dziecko do uważnego słuchania” [Wójtowiczowa 1997, s. 13].

Kierowanie procesem rozwoju językowego wymaga również od nauczycieli przedszkola wiedzy językowej i świadomości metalingwistycznej. Jest to ważne, aby potrafili oni właściwie poprowadzić dziecko przez kolejne etapy edukacji językowej, a więc od kompetencji językowej przez kompetencję komunikacyjną, świadomość językową aż do świadomości metajęzykowej, co oznacza, że „dzieci są świadome pewnych właściwości języka; są także zdolne do refleksji nad nim” [Kern-Jędrychowska 2002, s. 53].

Język nauczyciela powinien być wyraźny, poprawny, a przede wszystkim wyrazisty pod względem wymowy, gdyż dziecko w fazie rezonansu przyjmuje cechy fonetyczne otoczenia. Powinien być również naturalny, aby uczyć dzieci spontaniczności w mówieniu, wyrażaniu uczuć, myśli i wyobrażeń.

Nauczyciel musi też zwracać uwagę, by nie posługiwać się językiem gwarowym, lecz ogólnopolskim. Jego wypowiedzi muszą charakteryzować się właściwą intonacją, melodią, tonem i siłą głosu, ale również wolnym tempem mowy, aby dzieci prawidłowo je rozumiały.

Poza formą dźwiękową wypowiedzi, dziecko naśladuje również poprawność gramatyczną oraz treść słów nauczyciela. Wzór ten wywiera wpływ zarówno na słownik bierny, czyli rozumienie mowy, jak i na słownik czynny dzieci. Dlatego też ogromne znaczenie mają bliskie kontakty i rozmowy nauczycieli z dziećmi, najlepiej z zachowaniem kontaktu wzrokowego, co bardziej stymuluje uwagę dzieci i daje im możliwość obserwacji twarzy, warg, języka. Zdaniem J. Wójtowiczowej, dobry wychowawca językowy nie używa słów i form, które podkreślałyby jego dominację. Powinien tak dobierać środki językowe, żeby zachować relację dialogową nawet wtedy, gdy partnerem jest małe dziecko.

Nauczyciel musi przede wszystkim dopuszczać dziecko do głosu, pozwalać mu wypowiadać się, ale jednocześnie słuchać go, podpowiadać właściwe formy gramatyczne, sugerować wyrazy o podobnych znaczeniach. Tylko wówczas rozmowa będzie prawdziwym źródłem wiedzy dla dziecka. Nauczyciel w żadnym wypadku nie może zapominać o walorach wypowiedzi dzieci, poprzez chwaleńnię każdej składnej wypowiedzi. Zaowocuje to większym sukcesem niż ciągłe poprawianie błędów w wypowiedziach. Zatem nauczyciele w pracy z dziećmi powinni kierować się następującymi zasadami:

- postawa, jaką reprezentują, ma wpływ na płynność wymowy dziecka,
- stwarzać dzieciom podczas rozmów poczucie bezpieczeństwa,
- mówić do dzieci spokojnie, nie spiesząc się,
- nie pośpieszać dziecka w jego wypowiedzi, choćby była ona nieskładna,
- przede wszystkim zwracać uwagę na treść wypowiedzi dziecka,
- wzmacniać wartość dziecka poprzez częste pochwały,
- nie zmuszać dziecka do wypowiedzi,
- być w stałym kontakcie z rodzicami i logopedą.

W pracy nad rozwijaniem mowy komunikatywnej dzieci konieczne jest również szukanie coraz to efektywniejszych metod, które podniosą ich sprawność językową. Należy tu podkreślić rolę wzajemnej współpracy nauczycieli z rodzicami dzieci. Organizowanie wspólnych uroczystości, imprez, konkursów działa na dzieci pobudzająco i zachęca ich do aktywności słownej.

Powyższe rozważania wskazują wyraźnie na fakt, że okres przedszkolny jest czasem intensywnego rozwoju mowy dzieci. Teoretycznie dziecko u progu szkoły powinno mieć mowę w pełni ukształtowaną pod względem fonicznym, dysponować dużym już zasobem słownikowym i poprawnie budować zdania z punktu widzenia logiki, gramatyki i składni. Powinno mówić nie tylko poprawnie i z sensem, ale także z właściwą intonacją (akcent, rytm, melodia mowy). Te umiejętności są niezbędne do porozumiewania się, a jest ono możliwe jedynie wtedy, gdy dziecko zna znaczenie używanych słów, ma opanowa-

ną technikę mówienia oraz formułuje wypowiedzi poprawne pod względem struktury gramatycznej [Pasiński 2009, s. 128].

Cały proces pracy nad doskonaleniem mowy dzieci powinien mieć charakter ciągły i długofalowy. Tylko wówczas możemy mieć pewność, że dzieci rozwijając się będą w sposób prawidłowy, a ich start szkolny okaże się sukcesem.

BIBLIOGRAFIA:

- Aleksander Z., 2003, *Język*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, red. T. Pilch, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa.
- Bokus B., Hofman M. (red.), 1992, *Z badań nad kompetencją komunikacyjną dzieci*, „Energeia”, Warszawa.
- Borkowska A., Tarkowski Z., 1990, *Kompetencja językowa i komunikacyjna dzieci z trudnościami w czytaniu i pisaniu*, „Logopedia” nr 17.
- Bruner J. S., 1980, *Ontogeneza aktów mowy*, w: *Badania nad rozwojem języka*, red. G. W. Shugar, M. Smoczyńska, Warszawa.
- Brzezińska A., Czuba T., Lutomski G., Dymkowski B., 1995, *Dziecko w zabawie i w świecie języka*, Poznań.
- Bugajski M., 2007, *Język w komunikowaniu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Czapiga A., 1989, *Znaczenie kontaktu z dorosłymi dla rozwoju małych dzieci*, „Wychowanie Przedszkolne” nr 2.
- Dudzińska I., 1977, *Rozwijanie mowy i myślenia dziecka*, w: *Vademecum*, red. A. Górecka-Płoska, WSiP, Warszawa.
- Filipiak E., 1995, *Aktywność językowa dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Wydawnictwo WSP, Bydgoszcz.
- Grochowalska M., 2002, *Gestykulacja i mowa, o niewerbalnym komunikowaniu się dzieci w wieku przedszkolnym*, WNAP, Kraków.
- Guz S. (red.), 2005, *Rozwój i edukacja dziecka. Szanse i zagrożenia*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Hurlock E., 1985, *Rozwój dziecka*, PWN, Warszawa.
- Kaczmarek M., 1982, *Nasze dziecko uczy się mowy*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.
- Kaczmarek L., 1987, *Kształtowanie się mowy dziecka*, Poznań.
- Karczewska J., Kwaśniewska M., 2009, *Dziecko sześćoletnie w szkole*, Wydawnictwo ZNP, Kielce.
- Karwowska-Struczyk M., 1982, *Rozmowa dzieci w wieku przedszkolnym*, WSiP, Warszawa.
- Kern-Jędrychowska E., 2002, *Zjawisko aktywności metajęzykowej dzieci*, „Poradnik Językowy” nr 2.

- Kielar-Turska M., 1969, *Mowa dziecka. Słowo i tekst*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Klemensiewicz Z., 1952, *Bibliografia ekslibrisu polskiego*, Ossolineum, Wrocław.
- Kowalikowa J., 2004, *Kształcenie językowe. Teoria dla praktyki*, w: *Polonista w szkole*, red. A. Janus-Sitarz, Universitas, Kraków.
- Kowalikowa J., 1997, *Kreatywność języka ucznia w szkolnej edukacji polonistycznej*. w: *Sprawności językowe*, red. J. Ożdżyński, T. Rittel, Wyd. Nauk. AP, Kraków.
- Krasowicz-Kupis G., 2005, *Świadomość językowa i świadomość pisana jako komponenty dojrzałości do nauki czytania i pisania*, w: *Rozwój i edukacja dziecka. Szanse i zagrożenia*, red. S. Guz, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Kurcz I., 1982, *Język i mowa*, w: *Psychologia*, red. T. Tomaszewski, PWN, Warszawa.
- Kurcz I., 1992, *Język a psychologia*, WSiP, Warszawa.
- Markowska A. (red.), *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Mnich M., 1999, *Modelowe ujęcie determinantów aktywności werbalnej dziecka w młodszym wieku szkolnym*, w: *Problemy edukacji lingwistycznej*, red. M. Michalewska, Katowice.
- Mystkowska H., 1968, *Żywe słowo w pracy z dziećmi sześćo-siedmioletnimi*, PZWS, Warszawa.
- Mystkowska H., 1970, *Właściwości mowy dziecka 6–7-letniego*, PZWS, Warszawa.
- Pasiński P., 2009, *Wybrane zagadnienia rozwoju mowy dzieci w wieku przedszkolnym*, w: *Wybrane zagadnienia w pedagogice przedszkolnej*, red. E. Zyzik, Wydawnictwo UJK, Kielce.
- Piaget J., 1966, *Studia z psychologii dziecka*, PWN, Warszawa.
- Piaget J., Inhelder B., 1996, *Psychologia dziecka*, „Siedmioróg”, Wrocław.
- Porayski-Pomsta J., 2002, *Czy i jak możemy wpływać na rozwój mowy dziecka? „Wychowanie w Przedszkolu” nr 5*.
- Przetacznik-Gierowska M., 1994, *Od słowa do dyskursu*, „Energeia” Warszawa.
- Pytlarczyk J., 2009, *W kręgu zabawy. Program wychowania przedszkolnego*, Wydawnictwo Juka, Warszawa.
- Retter H., 2003, *Komunikacja codzienna w pedagogice*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Sawicka G., 1993, *Nominacja językowa (na przykładzie dzieci przedszkolnych)*, Szczecin.
- Schaffer H. R., 1995, *Rozwój języka w kontekście*, w: *Dziecko w zabawie i w świecie języka*, red. A. Brzezińska, T. Czuba, G. Lutomski, B. Dymkowski, Wydawnictwo Zys i S-ka, Poznań.
- Słodownik-Rycaj E., 1994, *Rozwijanie mowy komunikatywnej dziecka*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Słodownik-Rycaj E., 2000, *O mowie dziecka. Jak zapobiegać powstawaniu nieprawidłowości jej rozwoju*, Wydawnictwo Akademickie „Żak” Warszawa.

- Smółka L., 2004, *Kompetencje komunikacyjne dzieci sześćo-siedmioletnich*, Wyd. Nauk. AP, Kraków.
- Tarkowski Z., Jurkiewicz C., 1993, *Rozwijanie mowy dziecka. Program terapeutyczno-stymulacyjny*, Wydawnictwo Fundacji „Orator”, Lublin.
- Wójtowiczowa J., 1997, *O wychowaniu językowym*, Wytwórnia Pomocy Dydaktycznych, Warszawa.
- Zaleski T., 1992, *Opóźniony rozwój mowy*, PZWL, Warszawa.
- Zgółkowska H., Bułczyńska K., 1987, *Słownictwo dzieci w wieku przedszkolnym*, Wydawnictwo UAM, Poznań.
- Żak-Święcicka M., 1993, *Charakterystyka składniowa wypowiedzi dzieci w wieku przedszkolnym*, Wydawnictwo WSP, Bydgoszcz.
- Dzienniki Urzędowe MEN

SUMMARY

Kindergarten age is such a period in a child's life, which can be characterized by the huge dynamics of speech development. Thus kindergarten teachers have a very important task to fulfil – to make children aware that the ability to communicate lets them establish their place in the community and function well in it. A very significant aspect of the process of speech development is to make a child aware of the elements of the process of communication and to emphasize the parts of the speech act, such as: speaking, understanding, language, text and proper communication. Stimulating the child's language systematically from very early years can prevent learning difficulties and ensure school success. The teacher's role to develop the child's language and speech should focus on achieving two competencies: linguistic and communicative. The whole process of improving child's speech ought to be continuous and longitudinal. Fulfilling such conditions can guarantee proper children's development and a successful school start.